

EVAKOT JA PAKOLAISET – IHMISIÄ HISTORIAN PYÖRTEISSÄ

Arja Virta, Puhe Muolaan juhlilla Jokioisilla 31.7.2016

Historia on monin tavoin läsnä nykyajassa. Se on helppo ymmärtää ja kokea juhlassa, jossa muistetaan evakkotaivalta, elämää evakkoina ja suurta elämänmuutosta, jonka evakkoon lähteneet kokivat. Muutostahan tämä vaihe merkitsi myös paikkakunnilla, joille evakkoja asettui asumaan. Tämän avainkokemuksen muisto on elävä, koska sitä on vaalittu. Suuri merkitys tässä on ollut karjalaisten omilla yhdistyksillä ja seuroille, jotka ovat toimineet evakkojen yhdyssiteinä vuosikymmeniä. Ne ovat ylläpitäneet tietoisuutta karjalaisuudesta, esimerkiksi järjestämällä vuotuisia kesäjuhlia, erilaisia seminaareja ja muita tapahtumia. Evakoille, evakkojen lapsille ja lapsenlapsille karjalaisuus on voinut muodostua osaksi identiteettiä, mutta kysymys on kuitenkin hyvin yksilöllinen, ja suhde karjalaisuuteen ja evakkotaustaan voidaan kokea monin tavoin.

Historian on läsnä nykypäivässä

Historia on läsnä tässä päivässä, sillä historia on jatkumo, ja nykyiset elinehtomme ovat rakentuneet historian kuluessa. Myös ne maailmalla tapahtuvat konfliktit, joista kuulemme päivittäin uutisissa, juontavat juurensa menneisyyden ristiriitaisuuksiin. Suomen historiassa toinen maailmansota on ollut yksi sellainen avaintapahtuma, joka on suuresti vaikuttanut siihen, mitä suomalainen yhteiskunta ja suomalainen kulttuuri ovat tänä päivänä. Sotavuosien historia, kuten historia yleensäkin, on toisaalta suuria linjoja, maailmanpolitiikan liikkahduksia, korkean tason päätöksentekoa, toisaalta se on paljon muutakin, ihmisten historiaa – noissa suurissa rakenteissa ja pyörteissä. Kertomuksia evakoista, sotalapsista, kotirintamasta, tavallisista sotilaista. Sellaisten kertomusten avulla ihmiset voivat rakentaa omaa identiteettiään, muodostaa kuvaa siitä, keitä he ovat.

Historialla tarkoitetaan sitä kaikkea, mitä ylimalkaan on tapahtunut menneisyydessä. Historialla on myös muita merkityksiä: se on erilaisia tulkintoja, tutkimuksia, kuvauksia ja esityksiä siitä, mitä menneisyydessä on tapahtunut.

Keskeinen osa historiakulttuuria ovat ne tarinat, joita me kohtaamme esimerkiksi historiallisen viihteen kautta, historiallisissa romaaneissa ja filmeissä. Sota-ajasta ja myös evakkokohtaloista on kirjoitettu paljon kaunokirjallisia teoksia, tehty elokuvia – dokumentaarisia ja fiktiivisiä.

Historia kerrottuna ja esitettynä on aina valikoivaa – onpa kysymys koulukirjasta tai esimerkiksi sukututkimuksesta. Siellä voi painottua jonkun näkökulma, jostain vaietaan, jotain unohtuu tai unohdetaan liian vaikeana tai vähemmän tärkeänä. Kaikki ei jää historiaan. Kaikkea ei kerrota historian tunnilla eikä oppikirjoissa. On paljon sellaista joka kuitenkin elää ja muistetaan ihmisten kokemuksina, joita välitetään eteenpäin.

Perustelujen etsiminen menneestä?

Otan esille toisen näkökulman siihen, miten historia on läsnä nykypäivässä. Historian – siis menneisyyden tapahtumien – nojalla saatetaan perustella hyvin monenlaisia asioita. Historiaa käytetään usein perusteluna, kun halutaan ajaa jotain omassa ajassa tärkeää ratkaisua haluttuun suuntaan. Joskus se on oikeaan osuvaa ja aiheellista, toisinaan kyse voi olla suoranaisestä historian väärinkäytöstä propagandana, esimerkiksi perustelemassa väkivaltaa, vihan lietsontaa ja syrjimistä. Menneisyydestä voidaan poimia asioita, jotka sopivat

tarkoituksiperiin mutta unohdetaan, että asioissa on monta puolta ja että menneisyyden ratkaisut tehtiin ihan toisenlaisissa olosuhteissa kuin mitä meillä on nyt.

Viime aikojen pakolaiskysymyksen yhteydessä on niin ikään käytetty historiaan liittyviä perusteluja. On vedottu siihen, että kun köyhä, sodasta kärsinyt Suomi pystyi asuttamaan yli 400 000 Karjalan evakkoa, miksei sitten nyt pystytä ottamaan vastaan pakolaisia, jotka tulevat maailman kriisialueilta. Länsinaapurista taas on heristetty sormea ja huomautettu, että suomalaisten pitäisi muistaa se apu, jonka Ruotsi tarjosi kun otti vastaan yli 70 000 suomalaista sotilasta, ja olla myöntyväisempi pakolaiskysymyksessä.

Ottamatta kantaa tämän päivän pakolaiskysymykseen voidaan sanoa, että näissä kahdessa esimerkissä on kysymys moraalisesta historian käytöstä – toisin sanoen siitä, että historian avulla moralisoidaan ja etsitään historiasta opetuksia tähän päivään. Tällaiset rinnastukset ovat herättäneet sekavia tunteita. Kuuma kysymys on ollut, voidaanko evakot rinnastaa pakolaisiin vai ei. Hyvin yleisesti on päädytty siihen kantaan, että ei voi.

Mutta tarkastellaanpa ensin määritelmiä, sitten väestöliikkeitä 1900-luvulla ja 2000-luvulla.

Evakko ei ollut pakolainen

Sana *evakko* on uudismuodoste, joka syntyi 1940-luvulla sanasta *evakuoida*, tyhjentää. Evakuoiminen tarkoittaa sitä, että ihmiset siirrettään turvaan esim. sodan tai muun vaaran uhatessa. Sodan aikana valtiovalta määräsi ihmiset siirtymään sotatoimien alta Karjalasta ja ja sodan loputtua alueilta, jotka menetettiin. Sittemmin evakkoon jouduttiin Lapistakin. Evakot olivat Suomen kansalaisia, ja se on tässä oleellinen seikka. Evakko-sana oli pitkään arkikielinen ja ehkä negatiivissävyinenkin, mutta nyttemmin tämä sana on vakiintunut yleiskieleen.

On käytetty myös sanoja *siirtoväki* ja *siirtokarjalaiset*. Myös termiä *siirtolainen* on käytetty, mutta se ei vastaa juurikaan luovutetuilta alueilta siirtyneiden, esimerkiksi karjalaisten tilannetta. Siirtolaisella tarkoitetaan nimittäin henkilöä, joka muuttaa pysyvästi asumaan toiseen maahan esimerkiksi työn tai perhesuhteiden vuoksi. Suomeen on vuosien aikana tullut aika vähän siirtolaisia – enemmänkin täältä on lähdetty muualle: Pohjois-Amerikkaan Yhdysvaltioihin ja Kanadaan, Australiaan – ja Ruotsiin.

Kun taas käytetään termiä *pakolainen*, on syytä nojautua viralliseen määritelmään. Maahanmuuttoviraston käyttämän määritelmän mukaan pakolainen on ”ulkomaalainen, jolla on perustellusti aihetta pelätä joutuvansa vainotuksi alkuperän, uskonnon, kansallisuuden, tiettyyn yhteiskunnalliseen ryhmään kuulumisen tai poliittisen mielipiteen vuoksi. Pakolaisaseman saa henkilö, jolle jokin valtio antaa turvapaikan tai jonka UNHCR katsoo olevan pakolainen.” Pakolaisen määritelmä ja oikeudet on sovittu YK:n Geneven pakolaissopimuksessa 1951. Pakolainen nauttii kansainvälistä suojelua oman kotimaansa ulkopuolella. *Turvapaikanhakija* taas on ”henkilö, joka hakee suojelua ja oleskeluoikeutta vieraasta valtiosta”. Jos turvapaikanhakija saa turvapaikan, hän saa pakolaisstatuksen. Huomattakoon siis, että kaikilla pakolaisiksi sanotuilla ei ole virallista pakolaisstatusta.

Käsitettä pakolainen käytetään kuitenkin monella tavalla, eikä aina viitata virallisen pakolaisaseman omaaviin pakolaisiin. Maansisäiset pakolaiset ovat ihmisiä, jotka ovat joutuneet jättämään kotinsa mutta eivät ole lähteneet kotimaastaan. Osa on siirretty pakolla omalta kotiseudultaan, osa on paennut maan sisäisiä konflikteja.

Tarkkaan ottaen Suomessa toisen maailman sodan aikana kotiseudultaan siirtyneet evakot, karjalaiset ja muut, eivät vastaa määritelmää pakolainen. Tullaan ehkä aika lähelle maansisäisen pakolaisen määritelmää. Erona voidaan kuitenkin pitää Suomen evakkojen tapauksessa sitä, että heidän oli siirryttävä suojaan viranomaisten tahdosta ja jatkosodan aikana oli evakointisuunnitelman – vaikka siirtyminen jäi sodan kaotettuihin olosuhteissa hyvin usein evakkojen omalle vastuulle.

Pakolaisuus ja väestönsiirrot 1900-luvulla

Tarkastelen seuraavaksi pakolaisuutta historian valossa, taustaksi evakkojen historialle. Historian saatossa sodat, vallankumoukset ja muut suuret muutokset ovat synnyttäneet ja edelleen synnyttävät pakolaisuutta, karkotuksia ja muita väestönsiirtoja. Myös diktatorinen hallinto ja sen ylläpitämä vaino ja sorto ovat aiheuttaneet pakolaisuutta. Nykyään esiintyy myös ympäristöpakolaisuutta, kun elinolosuhteet esim. luonnonkatastrofien (tulvien, kuivuuden) seurauksena käyvät mahdottomiksi.

1900-luvun historia on ollut julma, siihen mahtuu suuria väestökatastrofeja kuten Turkin 1910-luvulla toimeenpanemat armenialaisten vainot, karkotukset ja kansanmurha, ja juutalaisten kansanmurha kolmannessa valtakunnassa. Näihin julmuuksiin kuuluvat myös Stalinin Neuvostoliitossa toimeenpanemat pakkosiirrot ja niin sanotut puhdistukset, monien ei-venäläisten kansojen vainot.

Ensimmäinen maailmansota ja siitä seuranneet mullistukset ajoivat suuria ihmisjoukkoja pakosalalle. Maailmalla kuohui. Venäjältä pakeni vallankumouksen ja sisällissodan jälkeen emigrantteja monia eri reittejä. Juuri Karjalan Kannas oli yksi läpikulkupaikka – Suomeenkin jäi emigrantteja, mutta yleensä kohdemaaksi valikoitui joku muu, esimerkiksi Ranska, USA. Kaiken kaikkiaan venäläisväestön asema oli ongelmallinen vastaitseenäistyneessä Suomessa. Venäjältä lähti tuhansittain pakoon myös suomalaisia, jotka olivat asuneet ja tehneet työtä siellä. Sanoin sieltä pakeni muiden maiden kansalaisia. Vasta itsenäistyneessä Suomessa käytiin kiihvasta keskustelua pakolaisongelmasta.

Edelleen, Saksasta taas pakeni juutalaisia Hitlerin valtaannousun jälkeen, siis jo ennen toista maailmansotaa (noin 300 000), ja sotavuosina. Heitä oli aiemmin paennut tsaarin Venäjältä pogromien, vainojen vuoksi suurin joukoin.

Toisen maailmansodan vuosina ja niiden jälkeen – samoihin aikoihin kun evakot lähtivät Karjalasta – tapahtui muualla Euroopassa hyvin suuria väestönsiirtoja. Kymmeniä miljoonia ihmisiä pelkäätiin Euroopassa oli joutunut ilman kotia, joko palasi pakomatkalta tai etsi uutta kotimaata. Tuolloin syntyikin hyvin monimutkaisia pakolaisongelmia. On sanottu, että tämän päivän pakolaisongelma Euroopassa on pahin toisen maailmansodan jälkeen, ehkä jo pahempikin.

Suurin pakolaisryhmä olivat saksalaiset tai saksalaistaustaiset (noin 11 miljoonaa, mutta arviot vaihtelevat) jotka joutuivat pakenemaan tai jotka karkotettiin Itä-Euroopasta Tšekkoslovakian, Puolan, Baltian, ym. alueilta Saksan läntiseen osaan. Osa oli väkeä joka oli kauan asunut noilla alueilla, osa taas väestöä, jota Saksa oli siirtänyt valloittamilleen alueille. Näiden karkotettujen saksalaisten oli vaikea asettua Saksan läntiseen osaan, joka oli sodan raunioittama, he eivät tunteneet välttämättä yhteyttä muihin saksalaisiin.

Mutta oli muitakin pakolaisryhmiä: virolaisia, latvialaisia ja liettualaisia pakeni maistaan Neuvostoliiton vallattua ne, ja myöhemminkin. Stalinin Neuvostoliitossa jatkuivat väestön pakkosiirrot. Oma lukunsa olivat sotavangit, joita NL vaati palautettavaksi – heitä noin 2

miljoonaa palasi tai palautettiin. Neuvostoliitto vaati palautettaviksi myös pakoon lähteneitä neuvostokansalaisia. Paikkaansa etsivät keskitysleireiltä hengissä selvinneet juutalaiset.

Tässä pääpiirteissään Euroopan tilanne. Muista suurista väestönsiirroista voi mainita Intian tilanteen. Intia itsenäistyi 1947 ja jakautuessa kahtia: islamilaiset osat muodostuivat Pakistaniksi, hinduenemmistöinen osa Intiaksi. Kun hinduja muutti uudesta Pakistanista Intiaan ja muslimeja Intiasta Pakistaniin – siinäkin tapahtui suuri väestöliike – on arvioitu että niin 15 miljoonaa ihmistä vaihtoi valtiota. Kiinasta lähti huomattavia määriä pakolaisia eri puolille maailmaa kommunistien noustua valtaan Maon johdolla 1949. Edelleen, tämän päivän palestiinalaiskysymys taas juontaa juurensa Israelin valtion synnystä. Nykyään palestiinalaispakolaisten määrän arvioidaan olevan noin 5 miljoonaa.

Myöhemmin kylmän sodan kriisit ovat synnyttäneet pakolaisaaltoja: Euroopassa Unkarin kansannousu 1956 ja Tšekkoslovakiassa Prahan kevään päättyminen Varsovan liiton tankkereiden tulon 1968. Muistettakoon myös Chilen vallankaappaus, Vietnamin sota. Hyvin suuren pakolaisvirran synnyttivät Jugoslavian hajoamissodat 1990-luvun alussa. On arvioitu että kaksi miljoonaa ihmistä pakeni entisen Jugoslavian alueelta.

Pakolaistilanne nyt

YK:n pakolaisjärjestö UNHCR:n mukaan maailmassa oli vuoden 2015 lopussa noin 65 miljoonaa pakolaista. Määrä on epäilemättä siitä kasvanut. Edelleen, YK:n pakolaisjärjestön mukaan 24 ihmistä pakeni joka minuutti v. 2015. Maa, josta eniten on viime aikoina lähdetty pakoon, on Syyria. Muita kriisialueita, joilta paetaan eniten, ovat Afganistan, Somalia ja Etelä-Sudan.

Valtaosa tämän päivän on pakolaisina omissa maissaan, siirtyneinä turvallisempaan paikkaan omalta kotipaikkakunnaltaan – siis maansisäisinä pakolaisina.

Eurooppaan pyrki vuonna 2015 miljoona pakolaista, suuri osa Välimeren yli. Päivittäin näemme uutisia epätoivoisista ihmisistä tulossa turvattomilla aluksilla. Kysymyksessä on inhimillinen katastrofi. Kuitenkin suurin osa toiseen maahan pakenevasta pakolaisista jää naapurimaahan, pakenee köyhästä maasta toiseen köyhään maahan. Noin 90 % pakolaisista asuu muualla kuin Euroopassa, köyhissä maissa. Monien pakolaisten paluu kotimaihinsa näyttää vaikealta – pitkällä tähtäimellä ehkä yli puolet heistä palaa, mutta osa jää varmasti asumaan niihin maihin, joihin he ovat pakolaisina asettuneet.

Evakot - menestystarina ja selviytymistarina

Mikä oli erityistä karjalaisten evakkojen myöhemmässä historiassa verrattuna toisen maailmansodan aikaiseen ja myöhempään pakolaistilanteeseen? Evakkoja siirtyi talvisodan aikana ja rauhan tultua Karjalasta muualle Suomeen yli 400 000, sitten noin 280 000 muutti takaisin jatkosodan aikana, ja taas palasi. Se on paljon, noin 11 % koko silloisesta Suomen väestöstä. Se on paljon, suhteessa väkilukuun. Kun tämä asetetaan sotien aikaisten väestönsiirtojen taustaa vasten, luku on kuitenkin suhteellisen pieni. Tilanteet olivat tietysti hyvin erilaisia eri puolilla maailmaa. Suomen ja Karjalan osalta erikoislaatuista oli se, että käytännössä katsoen koko väestö siirtyi pois, Kannas ja muu luovutettu Karjala tyhjäksi, sananmukaisesti evakuoitiin. Tänne ei myöskään pystytetty evakoille mitään pakolaisleirejä vaan valtiovalta pyrki ratkaisemaan asian erilaisin asutusjärjestelyin.

Suomi oli sotatilassa, ja sodan jälkitilassa, köyhä – ei vielä hyvinvointivaltio ja sittenkin pyrki pelastamaan omat kansalaisensa ja löytämään heille uuden sijoituspaikan ja toimeentulomahdollisuudet. Tätä on pidetty menestystarinana ja malliesimerkkinä siitä miten hyvin asia järjestettiin. Evakot löysivät paikkansa omassa yhteiskunnassaan, uusilla kotipaikkakunnillaan. Varmaankaan ei ollut kysymys vain siitä että poliitikot osasivat asiansa – vaan myös ihmisten omasta halusta hoitaa asiat, elämän piti jatkua. Yksilöille se oli selviytymistarina.

Jälkeenpäin tarkastellen menneisyyden ratkaisut voivat näyttää helposti suoraviivaisilta ja rationaalisilta. Ei pidä kuitenkaan kaunistella tilannetta Suomessa sodan jälkeen. Päätöksentekijöilläkin oli horjuvia ja ristiriitaisia käsityksiä siirtoväen kysymyksen järjestämisestä. Asettuminen muualle Suomeen ei kaikkialla ja kaikkien kohdalla varmaan sujunut kivutta, vaan vastaanottajien suhtautumistavat vaihtelivat ja karsastamista ilmeni. Vaasan läänin erikoistilanne unohdetaan helposti. Pitkällä aikavälillä tarkastellen evakkojen asettuminen ja asuttaminen jäljelle jääneeseen Suomeen toteutui linjakkaasti.

Keskeinen toimenpide olivat maatalousratkaisut, mutta tätä ratkaisua on sittemmin arvosteltu. Se vahvisti pientilavaltaisuutta, loi pohjaa myöhemmälle maatalousongelmalle, sille, että syntyi tiloja jotka pitkässä juoksussa osoittautuivat kannattamattomiksi. Mikä siinä tilanteessa näytti järkevältä, herätti jälkikäteen arvostelua. Ratkaisu oli ilmeisesti rationaalinen ottaen huomioon Suomen silloinen elinkeinorakenne. Asutusratkaisua on perusteltu muun muassa siten, että näin haluttiin turvata yhteiskuntarauha. Olisiko vaihtoehto siis ollut, että Suomeen olisi syntynyt se mistä joku voisi käyttää ilmaisua ”juureton pakolaisluokka”, olisiko muodostunut kipeämpiä ongelmia kuin syntyi. Olisiko meistä karjalaisista tullut rettelöivä vähemmistö, joka olisi aiheuttanut yhteiskunnallista levottomuutta? Enpä tiedä.

Olen miettinyt sitä, miksi evakkojen rinnastaminen pakolaisiin on herättänyt niinkin paljon hämminkiä ja miksi tämä rinnastus halutaan nyt voimakkaasti kyseenalaistaa. Ehkä syynä on se, että on katsottu tämän rinnastuksen jotenkin alleviivaavan väärällä tavalla karjalaisten ja muiden Suomen evakkojen erilaisuutta, toiseutta. Jos tämän päivän Suomessa esiintyy maahanmuuttajien vierastamista – saivat karjalaisetkin siitä osansa, vierastamista esiintyi jossakin määrin 1940-luvulla ja myöhemminkin. Vaikka kulttuurierot olivat lähinnä vivahde-eroja, ne olivat riittävän suuria joissakin tapauksissa antamaan aiheen syrjimiseen.

On selvää, että määritelmien tasolla evakko ei ole pakolainen. On totta, että tilanne 1940-luvulla oli peräti toinen kuin se on 2010-luvulla. Silti inhimillisesti, kokemuksen tasolla tarkastellen, evakon ja pakolaisen tilanteissa oli jotain samaakin. Evakot pakenivat sotaa, pelkäsivät sitä mitä seuraisi, tilanne oli ahdistava, pelättiin oman ja omaisten hengen puolesta. Niin kuin pakolaiset tänä päivänä.

Sanoin puheeni alussa, että rinnastukset evakoihin ja sotalapsiinkin ovat moraalista historian käyttöä. Ehkäpä sitäkin voi hiukan harrastaa. Luovutettujen alueiden evakuointi ja kysymyksen järjestäminen oli joka tapauksessa ainakin pitkällä aikavälillä esimerkki onnistuneesta yhteiskunnallisesta inklusiosta: oli tahtoa hoitaa asia kaikesta huolimatta. Vaikka sitä ei voisi pitää mallina ja opetuksena, voi se kuitenkin olla optimismia luova asia ja näyte demokraattisen yhteiskunnan voimasta ratkaista ongelmia ja löytää toimiva, niissä olosuhteissa mahdollinen ratkaisu.

Palatkaamme lopuksi vielä tämän päivän yhteiskunnalliseen tilanteeseen. Pakolaiskysymys on synnyttänyt monessa maassa, Suomessakin, ankaria poliittisia debatteja ja voimakkaita mielipiteenilmaisuja.

Vaikka emme voi rinnastaa evakkojen tilannetta ja tämän päivän pakolaisten tilannetta, on kuitenkin lähdettävä siitä, että hyvinvoivilla yhteiskunnilla – tässä ja nyt – on yhteinen yleisinhimillinen vastuunsa. Tänä päivänä kansainvälinen vuorovaikutus on välttämättömyys eikä mikään valtio tai kansa voi eristäytyä muusta maailmasta. Pitkällä aikavälillä kehitys varmasti vie siihen, että maastamme tulee kulttuurisesti entistä moninaisempi. Myös tulevaisuudessa voi olettaa syntyvän konflikteja, joiden seurauksena on pakolaisaaltoja. On tärkeää, että löydetään ja luodaan sellaisia ratkaisuja, jotka ovat avunsaajien ja tarjoajien kannalta kestäviä, meidän aikamme olosuhteissa ja tulevaisuuteen katsoen.

Arja Virta on Turun yliopiston opettajankoulutuslaitoksen professori ja laitoksenjohtaja sekä kasvatustieteiden tiedekunnan varadekaani.